

smisao ideje o humaniziranju prirode-naturaliziranju čoveka

tomislav perić

Od trenutka kada su objavljeni, »Ekonomsko-filozofski rukopisi« ne prestaju da izazivaju pažnju kako Marksovih pristalica i sledbenika, tako i njegovih protivnika. Njihova sada već poluvekovna recepcija nedvosmislena je jedino u tome da diskusija o u njima pokrenutim temama nije završena. Jedno od najproblematicizovanih (i najproblematicnijih) ideja s njegovih stranica predstavlja bez sumnje ona o »humanizaciji prirode — naturalizaciji čoveka«. Jedinственost i markantno mesto ove formule — koja se, inače, u obliku u kojem je data pripisuje Ernstu Blochu — ne dolazi valjda nigde do tolike upečatljivosti koliko u mnoštvu različitih i kontradiktornih interpretacija. Iako bi prikazivanje tih interpretacija moglo biti interesantno i ne s malim značajem za identifikovanje suštine konkurentnih orijentacija u recepciji Marxovog dela, pa time i od pomoći za primeren pristup istom, u taj se zadatak ovom prilikom nije neophodno upuštati jer bi se, najverovatnije, prostor i vreme potrebno za to na kraju pokazalo u neskladu s funkcionalnom ulogom rezultata koji bi se dobio. Zbog toga bi trebalo da je dovoljno ako se samo napomene da nesaglasnosti idu linijom određivanja kako teorijsko-sistemskog statusa ideje naturaliziranja prirode, tako i njenog zbiljskog sadržaja, smisla i značenja.

Prema tekstu »Rukopisa«, formula »naturaliziranja čoveka — humaniziranja prirode« može se — s dovoljno argumenata — shvatiti kao izraz za telos i smisao svetsko-povesnog razvoja. Rečeno je najeksplicitnije prezentirano u dva Marxova stava koji se nalaze u odeljku naslovljenom s »Privatno vlasništvo i komunizam«:

»Komunizam kao pozitivno ukidanje privatna vlasništva kao čovečjeg samootuđenja i stoga kao zbiljsko prisvajanje čovečje biti po čoveku i za čoveka; stoga kao potpun, svestan i unutar cijela bogatstva dosadašnjega razvitka nastao povratak čoveka sebi kao društvena, tj. čovečna čovjeka. Taj je komunizam kao dovršen naturalizam = humanizam, kao dovršen humanizam = naturalizam, on je istinsko rješenje sukoba između čoveka i prirode, između čoveka i čovjeka, istinsko rješenje sukoba između egzistencije i biti, između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuumu i roda. On je rješenja zagonetka povijesti i znade sebe kao to rješenje.«^{1/}

»Ljudska bit prirode postoji tek za društvena čovjeka; jer tek ovdje ona za njega postoji kao veza s čovjekom, kao njegov opstanak za drugoga i opstanak drugoga za nj, kao životni element ljudske zbiljnosti, tek ovdje ona postoji kao osnov njegova vlastitog ljudskog opstanka. Tek mu je ovdje njegov prirodni opstanak postao ljudskim opstankom, i priroda je za nj postala čovjekom. Društvo je dakle dovršeno bitno jedinstvo čovjeka s prirodom, istinsko uskrnuće prirode, provedeni naturalizam čovjeka i provedeni humanizam prirode.«^{2/}

Iako između navedenih određenja postoje izvesne razlike, one su pre nijanse predodživanja istoga sadržaja nego razlike na kojima bi se mogle graditi divergentne interpretacije. Iz celog konteksta, kao i iz pripisanih mu osnovnih obeležja, jasno je da se »društvo« iz drugog citata ne odnosi na postojeće društvo već na buduće, komunističko, na one koje je u 10. tezi o Feuerbachu okvalifikovano kao »ljudsko društvo ili društveno čovečanstvo«. Rečeno tako dopušta zaključak da je komunizam društvo (drugde će to biti »istinska ljudska zajednica«) u kojem je dovršeno naturaliziranje čoveka i humaniziranje prirode. Komunizam je time »istinsko rješenje sukoba između čoveka i prirode, između čoveka i čovjeka«, »dovršeno bitno jedinstvo čoveka s prirodom«, »istinsko uskrnuće prirode«, »priroda postala čovjekom«, čovek postao prirodom. Izreka koja je ovde predmet razmatranja izriče stoga suštinsku dimenziju komunističkog društva. Oprirodeni čovek i ili očevočena priroda tvori samo kvintesenciju komunizma.^{3/}

U antro-pološkoj optici »Pariskih manuskripata« pojmovi »ljudskosti« i »prirodnosti« internacionalno se poklapaju. Marx piše »ljudska bit prirode ili prirodna bit čoveka«^{4/} koristeći ove sintagme sinonimno. Za »društvenog čoveka, što ovdje znači istinskog, »čovečnog čoveka«, njegov je prirodni opstanak postao ljudskim opstankom, prirodna čovjekom, kao što je za njega, s druge strane, opstanak čoveka postao opstanak prirode, čovek prirodom. Da ljudska bit prirode postoji tek za društvenog čoveka, odnosno da prirodna bit čoveka postoji tek za društvenog čoveka — jer su obe mišljene kao identične, što je očigledno već u poistovećujućoj vezi ili kojom su eksplicitno povezane, — ne znači ništa drugo do da je istinsko važenje ovih neuobičajenih sintagma premešteno i rezervisano za komunizam kao »ljudsko društvo ili društveno čovečanstvo« gde je konačno postignuto prevladavanje suprotnosti između egzistencije i biti čoveka. A ukidanje te suprotnosti — da podsetimo — predstavlja totalnu emancipaciju ili razotruđenje, jer suprotnost između postojećeg čoveka, njegove faktičke egzistencije, i istinskog čoveka (društvenog, čovečnog, komunističkog), tj. njegove rodne biti tvori upravo samu bit otuđenja.

Ljudska bit prirode, postajanje prirode čovjekom, humaniziranje prirode i/ili prirodna bit čoveka, postajanje čoveka prirodom, naturali-

ziranje čoveka jesu, prema Marxu, momenti posredovani kretanjem industrije:

»Industrija je zbiljski povijesni odnos prirode i stoga prirodne znanosti spram čoveka; ako se stoga ona shvati kao egzoteričko otkriće ljudskih bitnih snaga, onda se može razumjeti također ljudska bit prirode ili prirodna bit čovjeka.«^{5/}

Sledeći smer ovog jasnog uputstva, možemo ustvrditi da je pojam industrije ključ za razumevanje naturaliziranja čoveka — humaniziranja prirode, jer je ono, ako se shvati kao proces, zbijanje uspostavljanja ljudske biti prirode ili prirodne biti čoveka, a ako se shvati kao stanje, konačno uspostavljena ljudska bit prirode i prirodna bit čoveka. Pretpostavka za izvedeni zaključak sadržana je — prema Marxu — u specifično određenom shvatanju industrije. Ako se industrija pojmi onako kako to Marx predlaže, onda više ne bi smelo biti ozbiljnih prepreka da se prihvati i ono što iz toga proizilazi. Pre svega, neophodno je uočiti i istaknuti da je industrija dovedena ne u bilo kakvu, površinsku ili slučajnu, već u bitnu vezu s biti čoveka. »Bitna povezanost čoveka i industrije može ajpre značiti povezanost njihovih biti. Kao uslov mogućnosti te veze pokazuje se tako ono zajedničko što im leži u osnovi. Zaoštroeno formulisano, ono zajedničko otkriva se u njihovoj identičnosti. Da bi industrija mogla biti u povezanosti s biti čoveka, njena bit mora korespondirati njegovoj. I zaista, industrija je određena kao »otvorena knjiga čovečjih bitnih snaga.«^{6/} kao »egzoteričko otkriće ljudskih bitnih snaga«, a poznato je da je kod Marxa čovek shvaćen kao biće koje proizvodnjom opredmećuje svoje bitne snage. Ova smeštenost tematiziranja industrije na ravan s koje se govori o ljudskoj biti upućuje, zatim, na osnovu perspektivu polazeći od koje Marx elaborira svoje noseće pojmove. Ta je perspektiva ocrтана teorijom otuđenja. Otuda — i samo otuda — ne začuđuje odviše često ponavljana definicija da je industrija opredmećenje ljudskih bitnih snaga, premda u otuđenom obliku. Industriju kao moderni stupanj razvitka rada i jezgro ustrojstva modernog kapitalističkog načina proizvodnje života obezbeđava ta temeljna dvostrukost ili dvostranost koja je ujedno i njena dvoismislenost. Ona je dvo-lična. U njoj i njome čovek se istovremeno opredmećuje i otuđuje, emancipuje i onečovečava, potvrđuje i poriče, obogaćuje i osiromašuje itd. Ovdje nas, međutim, ne interesuje pitanje — inače principijelno — kako je moguće u faktičkom ispoljavanju industrije, u industriji kako se ona stvarno pojavljuje otkriti njenu instinsku bit kada se ona ne manifestuje niti je to u mogućnosti budući da je taj fakticitet određen upravo kao suštinska aberacija od nje, odnosno s druge strane — kako je moguće taj fakticitet denuncirati kao otuđenje od biti koja se u njemu upravo negira. Stalo nam je do nečega drugog. Naime, da ponovimo, za Marxa je industrija »egzoteričko otkriće ljudskih bitnih snaga«. Kada, međutim, dodaje: »iako u otuđenom obliku«, misli na činjenicu da neko drugo biće, a ne radnik, proizvođač, prisvaja sebi proizvode u kojima su opredmećene ljudske bitne snage. Ti proizvodi su »tudi proizvodi.«^{7/} Marx se pita: »Ako je proizvod rada meni tud, ako mi se suprotstavlja kao tuda sila, kome on pripada? Ako moja vlastita djelatnost ne pripada meni, ako je ona tuda, iznudena djelatnost, kome onda pripada?« Odmah sledi i odgovor: »Nekom drugom biću nego meni«, »nekom drugom čovjeku osim radnika«, i, zaključeno: »Ne bogovi, ne priroda, samo čovek sam može biti ta tuda sila nad čovjekom.«^{8/} prema tome, rad — čovekova rodna delatnost i učinak rada — proizvod u kojem je opredmećena ljudska bitna snaga spram radnika istupaju kao tuda sila, zato što ne pripadaju njemu nego ih prisvaja ne-radnik, kapitalist. Industrija, drugo ime za rodnu delatnost (svesnu, slobodnu, čulnu, predmetnu = proizvodnja) ne očituje se kao ono što u suštini jeste usled nacionalno-ekonomskih odnosa čiju celinu Marx supsumira pod kategoriju privatnog vlasništva. Antropološko određenje industrije, njena bit, u suprotnosti je s njenim faktičkim, empirijsko-socijalnim pojavljivanjem. Komunizam kao ukidanje privatnog vlasništva ima stoga za cilj da oslobodi industriju za adekvatno, neprotivrečno ispoljavanje njene biti. Pojava se ne bi otuđivala od svoje biti već bi se bit pojavljivala: pojava ne bi bila negacija već afirmacija biti. Pod pretpostavkom ukinutog privatnog vlasništva u industriji bi se potpuno transparentno očitovala i potvrđivala čovekova bit. Bit industrije jeste čovek, kao što je industrija bit čoveka. Industrija, koja je dosad bila rad, »samoj sebi otuđena delatnost«^{10/}, pretvorila bi se u eminentno ljudsku samodelatnost, u praksu proizvodnje i samoproizvodnje.

Dakle, Marx ono »negativno« industrije (»upotpunjavanje onečovečenja«^{11/}) dovodi u vezi s nacionalno-ekonomskim stanjem društva kao njegovim uzrokom, dok je ono »pozitivno« industrije (»priprema ljudske emancipacije«^{12/}) obezbeđeno i zagarantovano njenom istinskom biti (»opredmećenje ljudskih bitnih snaga«), a koja je bit konstituisana na antropo-ontološkoj ravni, dakle, izvan domena »društva« i »društvenoga«. Oba momenta industrije — koji se mogu nazvati »egzistencijalni« i »esencijalni« ili »socijalno-ekonomski« i »ontološko-antropološki«^{13/} — iako su ovde dijalektički mišljeni u svojem jedinstvu, onako kako su određeni predloženo Marxovo rešenje u najmanju ruku čine suspektim, budući da je ono zasnovano na teoriji otuđenja koja u svojoj kod Mar neprevladano-hegelovskoj verziji nužno implicira transcendentalno zadobijenu i osiguranu bit. Ono problematično industrije, njen otuđeno-otuđujući sadržaj i efekti, koje zahteva ukidanje redukovano je na socijalni plan, na socijalno-ekonomske i klasne odnose. Ovim suženjem perspektive na socijalno, sociološko, bitno pitanje industrije: u čemu je suština industrije kao jedinstva između čoveka i prirode i na koji način je ono posredovano, ostaje načelno van domašaja. Ono se ne može pojaviti kao pitanje već i zato što je njena bit

— u teorijsko-sistemskom smislu — odlučena još pre nego što se manifestovala u povesno određenoj konstelaciji društva i nezavisno od toga. Drugačije kazano, Marx u principu ne može kritikovati industriju zato što kritiku njenih dehumanizirajućih i denaturalizirajućih vidova i učinaka vrši sa stanovišta pretpostavljene njene biti koja je korespondentna biti čoveka. Iako industriju određuje kao otuđeni rad ili rad koji je otuđeni oblik ljudske samodelatnosti, iako izričito govori o »odstranjenju rada«^{13/} (beseitigt der Arbeit), dakle industrije koja je »dovršeni

